

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.337.422.42

ВЕКТОР СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ

Шачковська Л.С., Максимчук О.В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті проаналізовано актуальність проблеми розвитку сільських територій. Висвітлено сучасний стан соціального розвитку села. Проаналізовано шляхи його відродження в ринкових умовах для розбудови соціально орієнтованої економіки. Розкрито стан соціального розвитку сільських поселень, виявлено його основні проблеми, у тому числі пов'язані з наявністю робочих місць на селі, добробутом селян, рівнем споживання ними продуктів харчування. Обґрунтовано шляхи розв'язання наявних проблем.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальний розвиток, сільська територія, соціальний вектор, населення.

У соціально-економічному розвитку України важливе місце належить селу. Село – це не просто місцезнаходження виробників продовольчих товарів, але також місце проживання громадян із самобутнім способом життя, моральними цінностями та культурою. Сьогодні в українських селах проживають 14,2 млн. осіб (31,2% загальної чисельності), проте з кожним роком кількість сільських жителів зменшується. Щороку з карти України зникає в середньому 20 сільських населених пунктів.

Постановка проблеми. В українській державі реформування суспільства спричинило злам основних політико-соціальних структур і відносин, що не могло не призвести до ускладнення умов людського буття в усіх сферах, зокрема і в сільській. Тому потрібне як теоретичне, концептуальне осмислення нових суспільних реалій, так й ініціювання нових технологічних, методичних пошуків, розробок для формування адекватної суспільної політики. Висока актуальність проблеми розвитку сільських територій зумовлюється, з одного боку, зростаючою кризою сільського життя, тенденцією сільського населення до зубожіння, зростанням рівня безробіття на селі, неефективністю заходів держави у намаганні вирішити проблеми села, а з іншого боку – зростанням попиту на об'єктивні переваги сільського життя серед міських жителів. В українській науці чимало дослідників приділили значну увагу питанню розвитку сільських територій, однак розвиток села за допомогою сільських громад з погляду суспільної політики в Україні є майже недослідженим, що в умовах становлення української моделі місцевого самоврядування, модернізації та перспективного розвитку інституту місцевого самоврядування в Україні зумовлює особливу актуальність цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема розвитку сільських територій уже тривалий час перебуває в зоні особливої уваги українських вчених, серед яких Є. Бойко, О. Бородіна, П. Борщевський, І. Залуцький, В. Збарський, А. Лісовий, Ю. Лузан, Л. Мармуль, О. Павлов, І. Прокопа, П. Саблук, М. Талавира, Л. Шепотько, В. Юрчишин та ін. В їхніх працях поряд з поглибленим аналізом і переосмисленням теоретико-

прикладних аспектів соціально-економічного розвитку українського села запроваджено до наукового обігу низку новацій, які стали основою формування суспільної політики й різноманітних цільових стратегій, концепцій і програм розвитку сільських територій в Україні. Незважаючи на багатогранність наукових досліджень сучасних проблем соціально-економічного розвитку сільських територій, їхня складність та суспільна значимість зумовлюють необхідність поглиблення аналізу питання з погляду удосконалення змісту суспільної політики розвитку села за допомогою сільських громад [5, с. 33].

Проте, незважаючи на активні дослідження, ситуація соціально-економічного характеру в сільській місцевості не поліпшується. На наш погляд, однією з причин цього є відсутність достатньої уваги, що має приділятися соціальному вектору розвитку села. Отже, **мета нашої статті** – оцінити сучасний стан соціального розвитку села, знайти шляхи його відродження в ринкових умовах задля розбудови соціально орієнтованої економіки.

Виклад основного матеріалу. Нині в Україні налічується 28450 сільських населених пунктів. А тим часом останні десятиріччя характеризуються формуванням у сільській місцевості несприятливих умов для функціонування соціальної сфери та забезпечення соціального розвитку, який є однією з найважливіших складових аграрної політики кожної держави. Ми розглядаємо його як комплекс соціальних та економічних заходів, спрямованих на підвищення життєвого рівня сільських жителів, застосування нових соціальних стандартів, поліпшення умов праці, відпочинку, забезпечення населення робочими місцями та справедливим рівнем оплати праці, якісними культурними, соціальними, освітніми, оздоровчими, лікувально-профілактичними, комунальними та побутовими послугами.

На жаль, у сільській місцевості відбувається процес руйнації та закриття об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема клубних закладів, бібліотек, кіноустановок, лікарень, підприємств торгівлі та побутового обслуговування. Внаслідок цього з більшості позицій рівень забезпеченості жителів сільської місцевості закладами соці-

альної сфери не відповідає діючим нормативам. Отже, не можна не погодитися з думкою П. Саблука, що сучасний рівень існування селян зводиться до елементарного виживання: облаштування сільських поселень погіршилося, суттєво знизилась обсяги будівництва об'єктів житлового призначення та доріг з твердим покриттям. Нині зменшилася купівельна спроможність населення та погіршилася структура грошових витрат. Наприклад, у структурі витрат кошти, які направляються сільськими жителями на охорону здоров'я (у розрахунку на 1 домогосподарство), більші, ніж у міських, – у середньому за місяць вони становлять, відповідно, 3,7% і 3,1%. Водночас щодо коштів на відпочинок і культуру спостерігається протилежна картина – міські домогосподарства виділяють 2,4%, а сільські – 1,1%; на освіту – відповідно, 1,6% і 1% [9, с. 5].

У сільській місцевості 81,5% грошових ресурсів становлять споживчі витрати, з них 44% – на продукти харчування та безалкогольні напої. Це у 23 рази більше, ніж у країнах Західної Європи, Японії чи США. Водночас споживання цінних продуктів харчування ще залишається не тільки недостатнім, а й набагато меншим, ніж у містах. Це й не дивно, адже заробітна плата сільських жителів є найнижчою в країні [9, с. 6].

Зокрема, середня зарплата працівників сільського господарства, мисливства та лісового господарства – це тільки 70% від середнього показника по Україні. Зменшення обсягів вживання молока, м'яса, овочів зумовлює втрату базових людських можливостей. Наприклад, у США родини, які витрачають на продовольчі потреби понад 60% сімейного бюджету, належать до бідного населення. За такого підходу більшість сільських жителів України, безумовно, можна віднести до цієї категорії населення.

У 2008 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію загальнодержавної цільової соціальної програми «Здорова нація» на 2009–2013 рр., в якій визначено шляхи сприяння раціональному харчуванню населення, зокрема:

- інформування населення про склад і безпечність харчових продуктів;
- забезпечення доступності безпечних харчових продуктів у достатній кількості та асортименті для кожної людини;
- задоволення потреб у повноцінному харчуванні;
- підвищення рівня культури харчування з урахуванням національних традицій, збільшення в раціоні харчування кількості овочів, фруктів, рослинних жирів, білого м'яса та риби; відмова від надлишкового споживання жирів тваринного походження, солі, цукру, копчених і смажених продуктів;
- розроблення та прийняття комплексних заходів щодо поліпшення якості та підвищення культури харчування населення;
- інформаційна підтримка здорового способу харчування населення [6, с. 140].

За даними експертів ООН, нераціональне харчування зумовлює погіршення фізичних характеристик населення. Цьому, до речі, сприяє також відсутність нормальних житлово-побутових умов і комплексного підходу до соціального розвитку на селі, який би передбачав будівництво

шляхів сполучення, газифікацію, водопостачання, електропостачання тощо. Досягти виконання всіх умов практично неможливо без забезпечення соціального вектора розвитку села, адже саме такий підхід має сприяти збереженню духовності, фізичного стану селян, підвищенню їх освіченості, створенню умов для їхнього дозвілля. У Конституції України, зокрема в її першій статті, записано: «Україна – соціальна держава», що передбачає необхідний мінімум показників соціального захисту для осіб, які не мають заробітку та інших доходів. Нині, на жаль, у нашій державі це не забезпечується. Протягом останніх 20 років благоустрій сільських населених пунктів постійно погіршувався; так, з 2000 р. кількість сіл з водопроводом зменшилася на 5%, а з каналізацією – на 6% [2, с. 152].

Особливо погіршується ситуація на селі у зв'язку з так званою оптимізацією мережі освітніх закладів, реформуванням системи охорони здоров'я тощо. Нині половина сільських населених пунктів не мають об'єктів соціально-культурної сфери, зокрема, у 52% немає шкіл, у 34% – медичних закладів, у більш як 50% – дошкільних навчальних закладів, у 43% – клубів і будинків культури. Від 25% до 33% об'єктів соціально-культурного призначення на селі потребують капітального ремонту. Майже кожний четвертий житловий будинок побудовано ще в довоєнний час [5, с. 4].

Щоправда, останнім часом у сфері освіти практично в усіх регіонах розширюється мережа дошкільних навчальних закладів, проте в сільській місцевості їх кількість становить тільки 74% від рівня 1990 р., а кількість місць у них – усього 53%. Така сама ситуація спостерігається з кількістю дітей у цих закладах; ними охоплено значно менше дітей (на 7%), ніж це було у 1990 р.; за кількістю дітей у розрахунку на 100 місць ці показники практично зрівнялись [5, с. 5].

Відсутність необхідного комунального обладнання в житлових будинках негативно позначається також на стані здоров'я сільських жителів, яке завжди було провідним критерієм розвитку суспільства, адже його високий рівень є основою економічного та соціального добробуту в державі, запорукою безпеки і прогресу. Нині вкрай незадовільним на селі залишається, наприклад, медичне обслуговування населення. Медична допомога і медичне обслуговування сільських жителів базуються на основних принципах організації охорони здоров'я в цілому, проте ті принципи, на яких можна будувати систему охорони здоров'я в містах, не завжди доцільно використовувати в сільській місцевості. На можливість отримати медичну допомогу тут впливають: відстань, на якій знаходиться медичний заклад від місця проживання пацієнтів, наявність у медичному закладі необхідних фахівців тощо. Сьогодні сільські мешканці отримують медичну допомогу в основному за місцем проживання у ФАПх [9, с. 10].

Серйозною соціальною проблемою в сільській місцевості є також створення нових робочих місць за рахунок підтримки процесу формування обслуговуючих кооперативів і приватних підприємств, які здійснюватимуть заготівлю, переробку і збут сільськогосподарської продукції, виготовлятимуть вироби народних промислів з місцевої

сировини; розвиток малого та середнього бізнесу несільськогосподарських видів, у тому числі сільського зеленого туризму; створення філій великих підприємств.

Також потрібно згадати про створення та умови формування ОТГ. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади на засадах децентралізації, концептуальні засади якої були схвалені у 2014 році, а практична реалізація розпочалась у 2015 році, виявилась серед найрезультативніших і найпомітніших із проголошених стратегічних реформ. Реформа децентралізації спрямована на створення сучасної системи місцевого самоврядування в Україні на основі європейських цінностей розвитку місцевої демократії, наділення територіальних громад повноваженнями та ресурсами, що забезпечать місцевий економічний розвиток, надання населенню високоякісних та доступних публічних послуг. Роль об'єднаних територіальних громад у забезпеченні інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території має стати ключовою. Досягнуті позитивні результати в реалізації реформи децентралізації значною мірою обумовлені особливою увагою до неї з боку найвищих посадових осіб та органів влади в державі. Зокрема, реформа децентралізації постійно перебувала в полі зору Президента України. Указом Президента України «Про першочергові заходи розвитку місцевого самоврядування в Україні на 2017 рік» підвищення інституційної спроможності місцевого самоврядування визначено одним із пріоритетів розвитку держави на 2017 рік.

Реформа децентралізації отримала доволі широку підтримку громадськості та експертного середовища України. Причому найвищу підтримку реформи зафіксовано у регіонах, що є лідерами у формуванні об'єднаних територіальних громад. Практична реалізація процесу об'єднання територіальних громад розпочалась в середині 2015 року, таким чином, наразі можемо проаналізувати результати трьохрічної роботи. У 2015 році було утворено 159 ОТГ, що об'єднали 793 територіальні громади. 25 жовтня 2015 р. в цих громадах було обрано нові органи місцевого самоврядування, з 1 січня 2016 р. вони перейшли на прямі бюджетні розрахунки з Державним казначейством і за результатами 2016 року показали помітну позитивну динаміку свого розвитку. Ці громади отримали розширені повноваження і додаткові ресурси, що дозволило їм реалізовувати проекти розвитку інфраструктури: ремонтувати і навіть будувати школи, дитсадки, водогони, дороги, системи вуличного освітлення, закуповувати комунальну техніку, створювати комунальні підприємства, дбати про благоустрій території тощо.

У 2016 році відбувся суттєвий прогрес у формуванні ОТГ – їхня кількість зросла у 2,3 рази. Таким чином, станом на початок 2017 р. в Україні налічувалось 366 ОТГ, які об'єднали 1740 місцевих рад, в яких проведено перші місцеві вибори. Ці громади у 2017 році перейшли на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України. У 2016 р. розпочався процес обрання старост у селах і селищах об'єднаних громад. У 2017 році після прийняття низки законів, що врегулювали проблемні питання об'єднання, про-

цес формування ОТГ отримав новий імпульс до активізації. 30 квітня 2017 року відбулись перші місцеві вибори ще у 47 ОТГ.

Найбільше об'єднаних громад, які вже чекають на рішення ЦВК, у Дніпропетровській, Чернігівській, Полтавській, Черкаській, Волинській, Херсонській областях. Найбільшу кількість ОТГ створено у Тернопільській (36 ОТГ), Дніпропетровській (34 ОТГ), Житомирській (32 ОТГ), Хмельницькій (26 ОТГ), Львівській (25 ОТГ), Вінницькій та Запорізькій (по 24 ОТГ) областях. Сумарна частка перших трьох із зазначених регіонів становить чверть (24,6%) всіх ОТГ країни. Водночас окремі регіони суттєво відстають у процесі формування ОТГ, серед них Київська (2 ОТГ), Харківська та Закарпатська (по 5 ОТГ) області.

Значна відмінність між регіонами за динамікою формування об'єднаних територіальних громад, запровадження механізму співробітництва громад передусім обумовлена різним ставленням місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в регіонах до запровадження реформи децентралізації. Створення значної частини ОТГ відбувається без урахування вимог.

Окремі ОТГ утворюються з метою отримання додаткових повноважень і ресурсів, проте за своїм потенціалом об'єктивно не зможуть забезпечити своїм мешканцям надання належної якості послуг, активізувати економічні процеси, оскільки не мають відповідної інфраструктури та ресурсів, та в майбутньому забезпечити сталий розвиток громад. Подальше поширення такої практики несе загрозу нівелювання сутності реформи, оскільки замість спроможних територіальних громад утворюються малочисельні, з нерозвинутою інфраструктурою, недостатніми кадровими ресурсами.

У сільській місцевості дедалі популярнішими стають фрілансери, ними можуть бути ІТ фахівці, маркетологи, рекламисти, консультанти. У світі фрілансинг цінують за гнучкий графік роботи, відсутність прив'язки до офісу, можливість вирішувати справи у зручний час. Ці види діяльності активно розвиваються в тих населених пунктах, де існує доступ до сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, функціонують ширококутові комп'ютерні мережі Інтернет. Там розвиваються галузі нової економіки, пов'язані з фінансовою, консультативною, дослідницькою діяльністю тощо.

Створення на селі нових робочих місць, які і соціальної інфраструктури, потребує розробки такого механізму, який би забезпечив:

- економічні можливості суспільства щодо виділення коштів на соціальний розвиток села та поліпшення умов життя сільського населення;
- бюджетне фінансування капітальних вкладень і поточних витрат;
- комплексне заохочення недержавних інвесторів;
- підтримку індивідуального житлового будівництва;
- раціоналізацію мережі закладів соціальної сфери;
- розширення обсягу та асортименту платних послуг;
- встановлення пільг для тих, хто хоче переселитись у село;
- пільгове оподаткування малого і середнього бізнесу на селі.

Висновки і пропозиції. Таким чином, вектор соціального розвитку українського села потребує:

- суттєвого покращення його фінансового забезпечення, в тому числі за рахунок диверсифікації, використання зарубіжного досвіду, скажімо, скандинавської моделі фінансового забезпечення соціальної сфери села, що передбачає формування клімату впевненості та соціальної врівноваженості;
- активного розвитку державно приватно-соціального партнерства як форми взаємодії держави та бізнесу, залучення громадськості до управління розвитком соціальної сфери на селі;
- подальшого розширення економічних можливостей для розвитку соціальної на селі, зокрема, за рахунок розвитку в сільській місцевості харчової та легкої промисловості, організації переробки сільськогосподарської продукції на за-

садах кооперації, як це відбувається, наприклад, у Франції, Німеччині, Данії, Китаї;

– забезпечення вектора соціального розвитку українського села в зазначених та інших напрямках, які мають бути імплементованими в державні цільові програми, сприятиме його відродженню.

Підсумовуючи сказане, ще раз хочеться підкреслити, що вирішення проблем, пов'язаних зі створенням на селі повноцінного життєвого середовища, мають взяти на себе держава та органи місцевого самоврядування. На це вказує і Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», в якому зазначається, що держава захищає сільську поселенську мережу незалежно від категорії, величини та місця розташування сільських населених пунктів.

Список літератури:

1. Борщевський В.В. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: монографія. Львів: НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2012. – 216 с.
2. Бородіна О.М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність // Науковий журнал «Економіка і прогнозування» – 2006. – № 1. – С. 109-125.
3. Вакулєнко В.М., Орлатий М.Г., Прокопа І.В. та ін. Формування та розвиток соціальної інфраструктури в міських поселеннях: моногр. – Київ: НАДУ, 2009. – 192 с.
4. Данилишин Б.М. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України / Б.М. Данилишин, В.В. Пилипів // Регіональна економіка. – 2016. – № 1. – С. 5-11.
5. Лукінов І. Стратегія і механізми реформування АПК України // Вісник Харківського державного аграрного університету. – 2001. – № 5. – С. 26-34.
6. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3-6.
7. Молнар О.С. Передумови та стан розвитку сільського зеленого туризму на Закарпатті // Науковий вісник УжНУ. – Серія: Економіка. 2009.
8. Остафійчук Я.В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади в Україні // Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, майбутнє: матеріали науково-практичної конференції; Нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. – Київ, 2017. – С. 167-170.
9. Прокопа І., Крисанов Д. Селянські господарства в Україні: генезис, сучасні виклики та доміанти розвитку // Економіст, Київ – 2013. – № 11. – С. 6-10.

Шачковская Л.С., Максимчук Е.В.

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

ВЕКТОР СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СЕЛА: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В статье проанализированы актуальность проблемы развития сельских территорий. Освещено современное состояние социального развития села. Проанализированы пути его возрождения в рыночных условиях для развития социально ориентированной экономики. Раскрыто состояние социального развития сельских поселений, выявлены его основные проблемы, в том числе связанные с наличием рабочих мест на селе, благосостоянием крестьян, уровнем потребления ими продуктов питания. Обосновано пути решения имеющихся проблем.

Ключевые слова: социальная сфера, социальное развитие, сельская территория, социальный вектор, население.

Shachkovska L.S., Maksymchuk O.V.

Uman State Pedagogical University

THE VECTOR OF SOCIAL DEVELOPMENT OF THE VILLAGE: STATE AND PROBLEMS

Summary

The article analyzes the urgency of the problem of development of rural territories. The current state of social development of the village is analyzed. The ways of its revival under market conditions for building a socially oriented economy are analyzed. The state of the social development of rural settlements is clarified, its basic problems related, in particular, to the availability of workplaces in villages, welfare of farm people, and level of consumption of food products by them are revealed. The ways to solve the current problems are substantiated.

Keywords: social sphere, social development, rural territory, social vector, population.